

Kövek sorsa

Bordás Beáta: Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában, 1840–1914

Kolozsvár, 2016

Olvastam egy szomorú könyvet az építészetről.

Meglehet, ha nincs első és második világégés, ha nincs Trianon, ha nem sötétlenek mindegyre visszatérő viharfelhők történelmünk ritkán kitisztuló égboltozatán, és ha nincs fel-fellángoló oktan pusztítás, talán másképpen is szólhattak volna azok a sorok, amelyek Erdély historizmus korszakában épült kastélyairól adnak tudományos igényességgel dokumentált látéletet, emellett a múlt ereklyéi iránt fogékony érdeklődők számára egyszerűen magukkal ragadó olvasmányélményt. A Kolozsvári Művészeti Múzeum muzeológusa, Bordás Beáta doktori értekezésének átdolgozott változatát, *Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában, 1840–1914* címmel közös kiadványban jelentette meg a Polis Könyvkiadó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület képekkel, térképekkel, tervrajzokkal, archív felvételekkel, frissiben készült fotográfiákkal, valamint színes melléklettel ékesítve, gazdagon.

A porladó kövek története az Idő ráérős munkálkodásának kézzelfogható jeleként e rendhagyó jelentőségű és jellegű kötetben lapról lapra szemünk előtt lebeg. Eközben megismerkedünk a feledés homályából újra az érdeklődés látóterébe emelt egykori kastélyok építéstörténetével, sorsával, lakóival, amelyek a XIX–XX. században, a Monarchia „boldog békeidejében” igencsak virultak, ám nagyrészüket mára szívszorító látványként csaknem romokban hever; másokról viszont pusztán feljegyzésekből, levéltári dokumentumokból, leltári és hagyatéki nyilvántartásokból értesülünk, mivel azóta végleg eltűntek a mulandóság ködfátyolában. Bíró

József kiváló transzszilvanista műtörténész a negyvenes években írt esszéjében így ítélte meg: „A kastély már maga a történelem.”

A historizmus, amely mindmáig némileg mostohán kezelt stíluskorszakként volt számon tartva, az építészet mellett a iparművészet, a szobrászat, valamint jellemzően a történelmi festészet területén a klasszicizmus és a szecesszió közti időszávon bontogatta virágait. A régmúlt jellegzetes stílusjegyeit öltötte magára ahelyett, hogy valódi, testhezálló formanyelvvel ajándékozta volna meg a korszak ízléskultúráját. Voltaképpen a romanika, a gótika, a reneszánsz és a barokk ékeségeiben pompázott újra, ezzel elégtétve ki a romantikus lelkek visszafojtott vágyainak áhított „időutazását” mindaddig, míg végül önnön sokféleségében feloldódva az eklektika heterogén arcával búcsúzott el. Az ezt követő korok frissülő szemléletvilága némileg fanyar mosollyal nyugtázta a XIX. század főleg második felének effajta kifejezőmódbeli megtorpanását, noha a kastélyépítészet területén a kiegyezés után is születtek jelentős művek az egykor pompakedvelő, később gyalázatosan meghurcolt és kisemmizett nemesi, arisztokrata megrendelők, valamint bankárok, gyárosok igényeinek eleget téve. Szerzőnk érdeme, hogy bár a lelkiismeretes és mélyreható alap kutatás bonyolultsága miatt a történeti Erdély csupán három vármegyéjében (Kolozs, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér) végezhetette vizsgálódásait, ezzel a rendszerváltásig tabunak minősülő témával immár hangsúlyozottan irányította rá a közvélemény és szakirodalom figyelmét méltánytalanul feledésbe

merült, e kései korban megépített (vagy esetenként átépített) historizáló maszkokkal ékeskedő, romantikus építményeinkre. Bordás Beátának tíz fejezetet magába foglaló impozáns munkája megírásakor a szerteágazó tárgyi háttér igen sok irányból összefutó szálaait kellett egybefűznie. Eközben nemcsak levéltári adatokra, periodikákra, inventáriumokra, tervrajzokra, katonai és polgári térképekre, képi forrásmunkákra és a jelenlegi alapvető szakirodalom kutatási eredményeire támaszkodott, hanem személyesen be is járta, esetről esetre részletekbe menően dokumentálta a ma még fellelhető beszédes helyszíneket. Segítségére volt Biró József immár alapműnek tekinthető, 1943-as kiadású *Erdélyi kastélyok* című népszerű kötete is, éppen a miatt, mivelhogy ő még láthatta fénykorukban a szóban forgó kastélyokat, udvarházakat, enteriőröket, parkokat. Az viszont némileg meglepő, hogy még a historizmus legfontosabb emlékei sem álltak Biró akkori vizsgálódásainak fő vonulatában. A hajdani nagynevű megrendelők pedig máig fennmaradt levéltári dokumentumaikkal járultak hozzá az építéstörténeti események megvilágításához; hadd említsük közülük a Bethlen, Bánffy, Mikó, Wesselényi, Teleki, Jósika, Lázár vagy Ugron családokat, de jelentős segítségnek minősült – miként szerzőnk utal is erre – Pákei Lajos, a századvégi Kolozsvár elismert főépítésének körülményesen ugyan, de fellelt hagyatéka, valamint B. Nagy Margit kiváló erdélyi művészettörténész jelenkori kutatásai.

A könyv szerkezete világos tagolásban hozza közel olvasóihoz az események kronologikus sorát mintegy húsz kastély monografikus, eseti tárgyalásának bemutatásával. Olyanokéval, amelyek díszes megjelenésükkal, enteriőrjeik emelkedett pompájával igyekeztek felhívni a figyelmet tulajdonosaik társadalmi rangjára és ízlésviláguk egyéni hangjaira. Majd ezt követi a korszak stílusirányzatainak számbavétele. Ebben részletesen kitér a megrendelők, tervezők és építők kapcsolatára

(ami nem mindenkor volt felhőtlen), a munkálatok menetére, azok körülményeire, okaira. Különös élményt jelentett számomra bűvárkodva elmerülni a változatos térszerkezetek és alaprajzok értelemszerűen kialakított rendszereinek útvesztőiben vagy azokban a különféle megoldásokban, ahogyan a gyakori átalakítások során új divatoknak hódolva a beltereket kialakították. A berendezési kellékek szakszerű tárgyalása logikusan vezet el az épületekben elhelyezett gyűjteményekkel foglalkozó, érdekesítő fejezethez, és mindeközben megismertet müködvelő arisztokratákkal is, akik olykor külföldön szerzett értékes szaktudásukkal maguk alakították, formálták környezetük pompázatos hangulatú látványképét. A kötet utolsó részében szerzőnk már-már botanikushoz illő szakírói jártassággal szemlélteti a kastélyoknak azt a nélkülözhetetlen ékességét, amit egykor a barokkos, majd később a szentimentális ízléssel kialakított parkok, kertek, ligetek és az azok zöldbirodalmában felcsillanó tóvilág harmonikus együttese testesített meg.

Mindjárt a kötet elején – hogy néhány példát is említsünk – a szakirodalom szerint méreteiben is legnagyobb, egyben legfényesebb főúri rezidenciaként számon tartott bonchidai gr. Bánffy-kastély, az „erdélyi Versailles” a vizsgálódás tárgya. A XX. századi átépítések előtt még a romantikus historizmus jellegzetes példája volt, de azóta, a nyugati szárny kerti homlokzatától eltekintve, barokk arcát mutatja felénk. A gr. Bánffy György (1746–1822) gubernátor idején elkészült munkálatok egy 1824-es leltár tanúsága szerint erősen romlásnak indultak, ezt később az örökös, gr. Bánffy József (1779–1858) állította helyre, aki a barokk parkot is a korízlésnek megfelelően angolkertté alakította át. Az épület-együttes, legszebb pillanataiban, európai mércével tekintve is mind az enteriőrművészet, mind pedig a parképítészet viszonylatában az akkor elvárható legmagasabb igényeknek is megfelelt. Podmaniczky Frigyes 1844-ben Bonchidán tett látogatá-

sáról ezt jegyezte fel naplójában: „A kastély a renaissance-styl utolsó vonaglásai között épült, s mint ilyen, határozott jelleggel nem bír ugyan, de nem is untat a copf-styl mindennapiságával. Tulajdonosa lakának legnagyobb részét eléggé ízlésteljesen s stilszerűen éppen akkortájt újíttatta meg.” A kastély utolsó lakója gr. Bánffy Miklós (1873–1950), az író, politikus, képzőművész, színpadi rendező, Kolozs vármegye főispánja, külügyminiszter. Ám mindezek után már csak a pusztulás drámai pillanatai költöztek be az épület falai közé, amikor 1944 őszén teljesen kifosztották és felgyújtották.

Az egykor mintegy 15 hektáron elterülő neobarokk és neoreneszánsz stílusban épült választói br. Bánffy-kastély viszont ma is példaértékű enteriőrjeivel emelkedik ki a sorból; pompás faburkolataival, stukkóival, mennyezeti intarziáival, mesztergerendái alól felénk köszönő Atlasz szobraival, hatalmas kandallójával, sőt, neoreneszánsz ebédlőjének bútorzatával is már-már hivatkozón. Talán a fátum szolhatott közbe, hogy a berendezés így kiváló állapotban maradt az utókorra földszinten és lépcsőházban egyaránt, annál inkább, mivel e belsőépítészeti műremek a Németországban saját kedvtelésére asztalosmesterséget kitanuló kastély tulajdonosának, br. Bánffy Ádámnak (1847–1887) saját közreműködésével végrehajtott elképzeléseit testesítette meg. Az 1880-as években két inventárium is készült a helyszínen, így képzeletünkkel akár ma is végigbarangolhatjuk az egykori tereket, hiszen ismerjük a bútorok, berendezések színét, formájukat, helyüket, a díszítő tárgyakat, használati kellékek egész sorát. És a könyvből felénk tekint egy kopottas fotográfia is, amely őszi ködben készült a tóparton, szökőkút mellett a családról vagy talán ismeretlenekről még az 1920-as esztendő egyik messzire szállt pillanatában. Mi más is lehetne az ilyen, ha nem maga a bebalzsamozott idő?

A mezőzáhi Ugron-kastély hasonlókép-pen a legjelesebbek közül való, mivel Loire-

menti lovagvárhangulatot idéző középkorias látványával az erdélyi historizáló építészet egyik utolsó, jellegzetes példáját testesíti meg. A szerző említést tesz róla, hogy ez esetben olyan gazdag tervanyag maradt ránk, melyből világosan végig követhetők a historizmus korának jellemző kastélytervezési folyamatai. A falu feletti dombháton magasodik, főként neoromán, valamint neogót formaelemek ötvöződnek benne. Tulajdonosa és egyben építetője Ugron István (1862–1948), aki mintegy három évtizeden át tevékenykedett az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai testületének szolgálatában. Talán ezzel magyarázható az a műtárgypompa, amely valósággal elborította egykori szalonjait. S noha egy 1919-es leltár még számtalan berendezés pontos helyszíni jelenlétét sorolta fel, az államosítás pillanatától kezdve az értéktárgyaknak, a keleti bútoroknak és a teljes műgyűjteménynek – csupán néhány festmény kivételével – hivatalos személyek „gondos” kezei között veszett láthatatlanul nyoma.

A marosújvári gr. Mikó-kastély a műfaj másik ritka példájaként emelkedik ki a sorból stílusértékeivel mindenekelőtt. Osztotva társai sorsában, ugyancsak zivataros időket kellett megélnie, amikor a szabadságharc idején hűbéruraik ellen fellázadó román parasztok rabolták ki és égették fel. Még épen megmaradt egykori barokkos arculatát a jeles kolozsvári építész, Kagerbauer Antal (1814–1872) formálta át újstílszerűen, gótizáló, romantikus díszletekbe öltöztetve akkori lakója, gr. Mikó Imre (1805–1876) guberniumi tisztviselő és erdélyi kincstárnok megbízásából. Külön érdekességként említi a szerző, hogy ez a kezdetben gyümölcsöző kapcsolat előre nem látott fordulatot is hozott, amikor a megrendelő és építész között egy 12 évig elhúzódó, összezőrdülésektől, sőt pereskedésektől sem mentes viszony nehezítette a munkálatok befejezését. Részben a lépcsőkoriátok kinézetének eltérő jellege váltotta ki a főbenjáró vitát (ennek papírra vetett terv változatrajzai mind a mai na-

pig fennmaradtak), ám az évek során megrendelt egyéb épülettervek elkészítésének költségtérítései is sorra elmaradoztak.

Miként a szövegből kiderül, az enyedszentkirályi br. Bánffy-kastély jellegzetesen eklektikus megjelenésével keltette fel a mű írójának érdeklődését. Az építettő br. Bánffy Jenő (1845–1903) főrendházi tag, akinek nevére az oromzat mozgalmas körvonalai fölé magasodó szélvitorla még ma is jól kiolvasható perforált BJ monogramja is utal. Alatta húzódik a manzárd emelettel ellátott változatos fedélrendszer, valamint az ötemeletes torony laternával magasított sisakja, amely minden irányból más-más képpel ajándékozza meg a látogatót. Ma is magával ragadó ennek a Maros partján emelt épületegyüttesnek a látványa; egykor rendezett park és vízmedence is ékesítette kis szigettel, reá vezető híddal. A tervezők személye ismert: Pákei Lajos (1853–1921) Erdély késő historizmus korának kiemelkedő építésze és Maetz Frigyes (1847–1896) építőmérnök.

Sisa József művészettörténész, az MTA doktora, a tárgyalt korszak építészetének kiváló szakértője Bordás Beáta munkájáról így vélekedett: „Az utóbbi néhány évben öröndetesen megnövekedett az érdeklődés Erdély historizáló építésze, illetve azon belül a historizáló kastélyépítészet iránt. Számos tanulmány és cikk foglalkozik a korábban figyelemre alig méltatott emlékekkel, szinte mintegy varázsütésre születnek meg az egyre újabb tudományos eredmények. Ennek a folyamatnak egyik állomása, és – tegyük rögtön hozzá – fontos állomása [...] ez a munka.” Lövei Pál művészettörténész, ugyancsak az MTA doktora is jelentősnek értékelve

a kortörténeti tanulmányok erényeit, a következőket vetette papírra: „A szakirodalmat a korábbi szerzők iránti kellő tisztelettel, de adataik szükséges kritikájával kezeli saját levéltári eredményei alapján, szükség esetén rámutatva a szakirodalomban időnként megcsontosodott tévedésekre.”

A mű alaposságát, átfogó méreteit kellőképpen érzékelteti a fejezetek után csatolt dokumentációs anyag rendkívüli gazdagsága. Erről szól a mintegy 22 méretes oldalon felsorolt 1200 jegyzet, a 27 oldalra kiterjedő felhasznált irodalom, az internetes és levéltári források, a leltárak, a fontos részletekre kitérő fekete-fehér képjegyzék, valamint a színes ábrák akár kisebb tanulmányoknak is beillő képmagyarázatai. Majd a szóban forgó épületek alaprajz gyűjteménye következik egykorú térképek társaságában, részletes jegyzék kíséretében; végül helynévmutató zárja a művet.

A munka céljáról hadd idézzük a szerzőt: „A téma feldolgozásának aktualitást kölcsönöznek a folyamatban lévő visszaszolgáltatások, amelyek következtében az épületek szakszerű felújítás vagy rosszabb esetben újabb funkcióváltás és romboló átalakítások alá esnek. Sok esetben azonban az emlékek jelentős része rohamosan pusztul, így minél előbb szükséges a kutatásuk, ennek segítségével örökíthető meg a múltunk e jelentős szelete.”

A vérzivataros idők rombolásai láthatóan drámai módon tizedelték meg boldogabb korok kő-szemanúit. Ám a műből sugárzó melankólia ellenére olyan munkát vehettem kézbe, amely tartalmában tanulságosan gazdag, pörgő stílusával pedig minden kétséget kizáróan magával ragadó időutazás volt.

Árkossy István

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él.